

Ερευνητής, ρεπόρτερ και πολίτης: Ψηφιακές δεξιότητες και κριτική σκέψη

Γιώργος Τζεδόπουλος
Ακαδημία Αθηνών

Οι Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες συναντούν την Εκπαίδευση
Διαδικτυακό εργαστήριο, 22-23 Οκτωβρίου 2020

Θα ήθελα να αρχίσουμε αυτή την εισήγηση με ένα απόσπασμα από το κείμενο, όπου οι άνθρωποι της Δικτυακής Πύλης Perseus περιγράφουν την αποστολή του έργου.

The screenshot shows the Perseus Digital Library homepage. The header includes the logo, the name 'PERSEUS DIGITAL LIBRARY', and the editor-in-chief 'GREGORY R. CRANE, EDITOR-IN-CHIEF, TUFTS UNIVERSITY'. A search bar is located in the top right. Below the header is a navigation menu with links for Home, Collections/Texts, Periodic Catalog, Research, Counts, Open Source, About, and Help. The main content area is titled 'Browse the Collections' and features several sections: 'Greek and Roman Materials', 'Art & Archaeology Artifact Browser', and 'Arabic Materials'. A 'Word Counts by Text Collections' bar chart is also visible, showing the number of words in various collections.

Collection	Word Count
Classical	18,125,971 words
Arabic	1,144,710 words
Corpus	1,041,444 words
18c. Am.	76,121,201 words
Neoclassical	17,776,227 words
18c. France	12,412,257 words
David & Agassiz	1,140,240 words

The Mission of Perseus

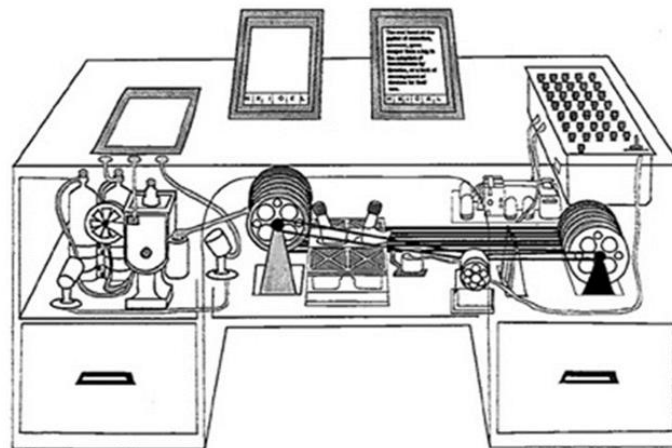
Our larger mission is to make the full record of humanity - linguistic sources, physical artifacts, historical spaces - as intellectually accessible as possible to every human being, regardless of linguistic or cultural background. Of course, such a mission can never be fully realized any more than we can reach the stars by which we guide the twisting paths and blind allies though the world around us. Similar instincts motivated scholars at the library at Alexandria in the 3rd century BCE, the Arab translators of Greek at Baghdad in the 9th century CE, the entrepreneurial printers of Greek and Latin in 15th century Italy, and the 19th century German scholars who built the infrastructure on which 20th century scholarship depended. None of these groups of scholars realized, of course, the fullest vision of universal knowledge that moved them. But that idealized vision allowed each to change the worlds in which they lived and carry humanity a little farther. We do not know what form such fundamental instruments as editors, lexica, encyclopedias, atlases, diagrams, museum catalogues, and archaeological site reports will assume, but we know that the infrastructure that we design now will materially enable or constrict how the next generation will be able to read languages from the past, scrutinize ancient artifacts, and explore the historical spaces.

<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/research#:~:text=The%20Mission%20of%20Perseus,of%20linguistic%20or%20cultural%20background.>

Η πύλη Perseus προσφέρει στον χρήστη διαδικτυακά σώματα κειμένων και γλωσσικά βοηθήματα που, αρχίζοντας από την ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα και τον αραβικό πολιτισμό, καλύπτουν όλο και μεγαλύτερο φάσμα. Ορίστε το απόσπασμα: «Η μεγαλύτερη αποστολή μας είναι να κάνουμε το πλήρες αρχείο της ανθρωπότητας - γλωσσικές πηγές, φυσικά αντικείμενα, ιστορικούς χώρους - όσο το δυνατόν πιο

προσιτό με διανοητικά μέσα σε κάθε άνθρωπο, ανεξάρτητα από γλωσσικό ή πολιτισμικό υπόβαθρο. Φυσικά, μια τέτοια αποστολή δεν μπορεί ποτέ να πραγματοποιηθεί πλήρως, όπως δεν θα μπορέσουμε ποτέ να φτάσουμε τα αστέρια που φωτίζουν τα στριφτά μονοπάτια και τα αδιέξοδα που γεμίζουν τον κόσμο μας. Παρόμοια κίνητρα είχαν οι λόγιοι στη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας τον 3ο αιώνα π.Χ., οι άραβες μεταφραστές της ελληνικής γραμματείας στη Βαγδάτη τον 9ο αιώνα μ.Χ., οι τυπογράφοι ελληνικών και λατινικών κειμένων στην Ιταλία του 15ου αιώνα και οι γερμανοί λόγιοι του 19ου αιώνα που έχτισαν τις υποδομές στις οποίες βασίστηκε η επιστημοσύνη του 20ου αιώνα. Καμία από αυτές τις ομάδες δεν είχε πλήρη εικόνα της καθολικής γνώσης που τους συγκινούσε. Όμως αυτό το εξιδανικευμένο όραμα επέτρεψε στην καθεμιά να αλλάξει τον κόσμο όπου ζούσε και να οδηγήσει την ανθρωπότητα ένα βήμα πιο πέρα».

Το εμπνευσμένο –νίστε ποιητικό– αυτό απόσπασμα φέρει έκδηλα κάποια επιστημολογικά ίχνη: την πίστη στην πρόοδο, την επικέντρωση στον λεγόμενο «δυτικό πολιτισμό», τη δέσμευση σε μια καθολική και διαφωτιστική διάχυση της γνώσης. Αυτό δεν είναι τυχαίο. Το έργο Perseus άρχισε να αναπτύσσεται τη δεκαετία του 1990, όταν ο θαυμαστός νέος κόσμος του Παγκόσμιου Ιστού αντιμετωπιζόταν με μια αισιοδοξία παρόμοια με εκείνη που είχε ο αμερικανός μηχανικός Vannevar Bush που παρουσίαζε το 1945, αμέσως μετά το μακελειό του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, το Memex:

<https://medium.com/@quartopiano/memex-hypothetical-proto-hypertext-system-bc0c60564eb8>

Μια ουτοπική μηχανή βασισμένη σε τεχνολογία μικροφίλμ που θα επέτρεπε τη διασύνδεση μεταξύ κειμένων σε ολόκληρο το σώμα της καταγεγραμμένης ανθρώπινης

γνώσης και την ελεύθερη πλοήγηση στο εσωτερικό του. Ο Bush συνέχισε έτσι μια παράδοση από την εποχή της αισιόδοξης πίστης στην τεχνολογική και κοινωνική πρόοδο, όπως την βλέπουμε να διαθλάται στο έργο του Ιουλίου Βερν και στις πρωτοποριακές μηχανές του. Με τη σειρά του, το Memex, αυτή η παγκόσμια υπερκειμενική εγκυκλοπαίδεια, αναγνωρίζεται σήμερα ως διανοητικός πρόδρομος του Παγκόσμιου Ιστού. Κι αν πάμε ακόμα πιο πίσω, στη χαραυγή της νεωτερικότητας, θα συναντήσουμε, βέβαια, την Εγκυκλοπαίδεια των Diderot και D'Alembert:

Διαβάζω από το λήμμα «Εγκυκλοπαίδεια» του Diderot: «Ο σκοπός μιας εγκυκλοπαίδειας είναι να συλλέξει τη γνώση που είναι διεσπαρμένη στη γήινη σφαίρα, να παρουσιάσει το γενικό της σύστημα στους συγχρόνους της και να το μεταδώσει σ' αυτούς που θα ακολουθήσουν, ώστε το έργο των προηγούμενων αιώνων να μην είναι άχρηστο για τους επόμενους, και ώστε οι απόγονοί μας, καλύτερα καταρτισμένοι, να γίνουν ταυτόχρονα πιο ενάρετοι και ευτυχισμένοι. Διότι δεν πρέπει να αφήσουμε αυτή τη ζωή χωρίς να έχουμε υπηρετήσει την ανθρώπινη φυλή».

World wide web creator Tim Berners-Lee targets fake news

© 12 March 2017

Sir Tim Berners-Lee said he wants to put "a fair level of data control back in the hands of people"

The inventor of the world wide web, Sir Tim Berners-Lee, has unveiled a plan to tackle data abuse and fake news.

In an open letter to mark the web's 28th anniversary, Sir Tim has set out a five-year strategy amid concerns he has about how the web is being used.

Sir Tim said he wants to start to combat the misuse of personal data, which creates a "chilling effect on free speech".

He also called for tighter regulation of "unethical" political adverts.

The British computer scientist said he wants the people who have helped develop the web with blogs, tweets, photos, videos and web pages to help come up with practical solutions to make a web "that gives equal power and opportunity to all".

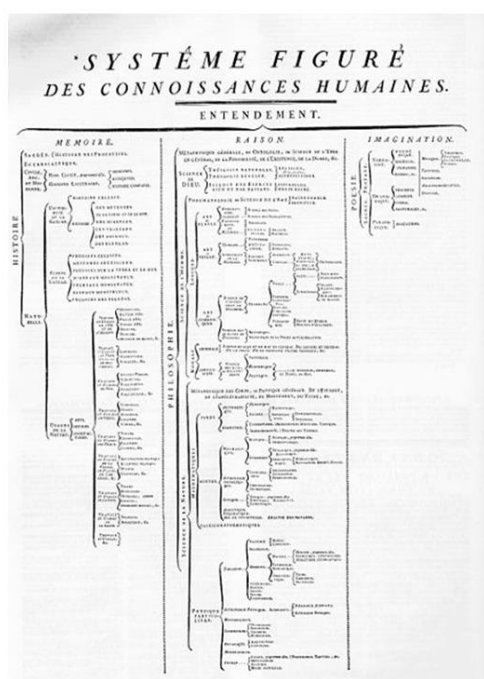
<https://www.bbc.com/news/technology-39246810>

Ας γυρίσουμε πάλι στην εποχή μας. Η διαφάνεια που βλέπουμε είναι από μια ιστοσελίδα του BBC που μας πληροφορεί πως ο Tim Berners-Lee, ένας από τους πρωτεργάτες του Παγκόσμιου Ιστού, εγκαινιάζει μια εκστρατεία ενάντια στα λεγόμενα «fake news» (τις «πλαστές ειδήσεις» θα λέγαμε στα ελληνικά), την κατάχρηση των προσωπικών δεδομένων και την πολιτική χειραγώγηση μέσω του Ιστού. Στόχος του είναι, όπως διαβάζουμε, ένας Παγκόσμιος Ιστός που «θα παρέχει ίση δύναμη και ευκαιρίες σε όλους». Η δέσμευση στις αρχές του Διαφωτισμού παραμένει, αλλά η ίδια η επίκληση των αρχών αυτών προδίδει τα πλήγματα που έχουν υποστεί. Μέσα σε λίγα

χρόνια, λοιπόν, σε μια τριακονταετία, έχουμε περάσει από την αισιοδοξία στην ανησυχία. Εκεί που βλέπαμε τον Παγκόσμιο Ιστό ως μια δυναμική γνώσης και χειραφέτησης, τον αντιμετωπίζουμε ως μια πηγή χειραγώγησης και ψεύδους.

Δεν είναι τώρα η στιγμή να εξετάσουμε ενδελεχώς τα αίτια αυτής της εξέλιξης. Θα περιοριστούμε σε κάποια από τα χαρακτηριστικά της και θα αναρωτηθούμε για το πώς σχετίζονται με την εκπαιδευτική διαδικασία και ποια σημασία έχουν γι' αυτήν.

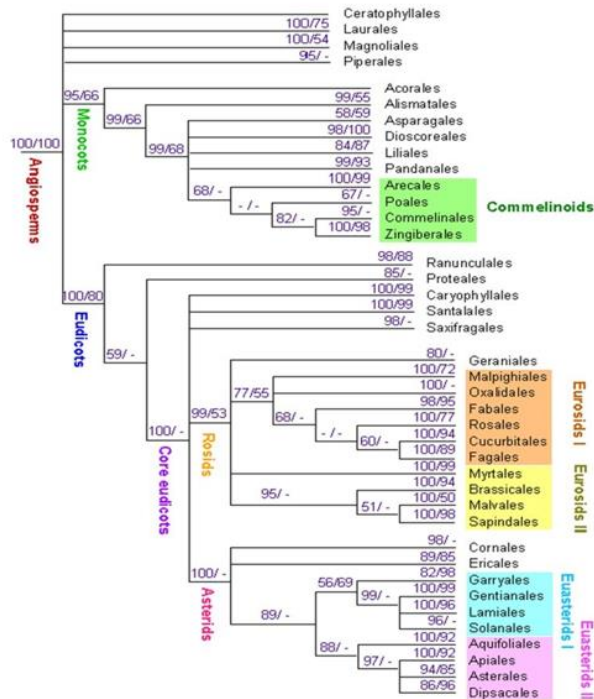
Θα ήθελα να επιστρέψουμε για λίγο στην *Εγκυκλοπαίδεια* του Γαλλικού Διαφωτισμού. Η εικόνα που βλέπουμε διασαφηνίζει αυτό που ο Diderot ονόμαζε «γενικό σύστημα». Πρόκειται για μια δενδροειδή γνωσιολογική δομή που αφορμάται από τρεις γενικές κατηγορίες: τη μνήμη, τη λογική και τη φαντασία.

Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, vol. 1, Παρίσι 1751.

http://en.wikipedia.org/wiki/File:ENC_SYSTEME_FIGURE.jpeg

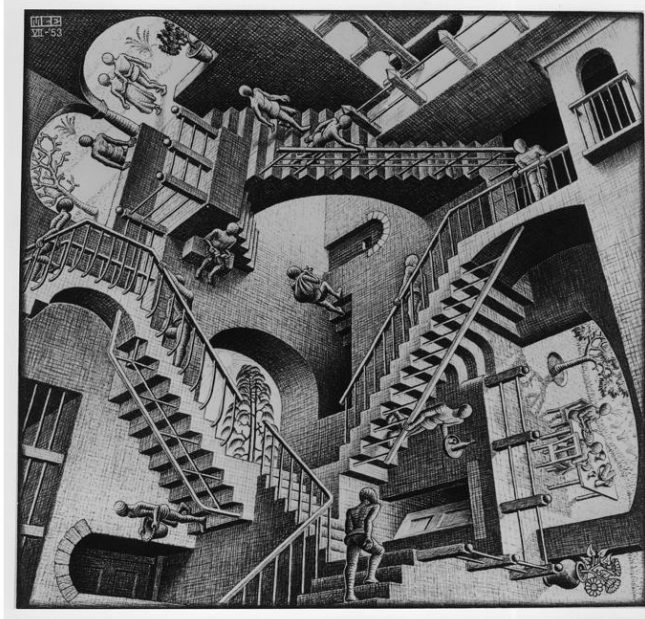
Στη συνέχεια, οι κατηγορίες αυτές εξειδικεύονται σε όλο και μικρότερες οντότητες. Αυτή η ταξινομική λογική διατρέχει μεγάλο μέρος της νεωτερικής επιστήμης, όπως βλέπουμε στην εικόνα αυτή, η οποία παρουσιάζει τον ταξινομικό πίνακα των αγγειόσπερμων φυτών.

<http://www.biologie.uni-hamburg.de/b-online/apg/APG.html>

Η κάθε οντότητα προσδιορίζεται από τη σχέση υπαγωγής που τη συνδέει με τα εκάστοτε υποσύνολα, σύνολα και υπερσύνολα, στα οποία εντάσσεται. Κανένα είδος δεν μπορεί να ανήκει σε περισσότερες από μία οικογένειες, ομοταξίες και συνομοταξίες. Η γνώση είναι οργανωμένη έτσι ώστε να αποκλείει αμφισημίες και πολλαπλές ταυτότητες, καθώς η ένταξη ενός στοιχείου σε μια κατηγορία αποκλείει την ένταξή του σε μian άλλη.

Η ιεραρχημένη γνώση του κόσμου αντικατοπτριζόταν για πολύν καιρό στον πρωταρχικό ρόλο που είχαν οι ιεραρχημένες δομές εκπαίδευσης και έρευνας (σχολεία, πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα), στην παραγωγή και αναπαραγωγή της γνώσης. Αντίθετα, στην αρχιτεκτονική του Παγκόσμιου Ιστού κυριαρχεί η διασύνδεση. Το γεγονός πως κάποιος μπορεί να συνδεθεί στο διαδίκτυο από οποιοδήποτε σημείο και να διασχίσει τον Ιστό από έναν σύνδεσμο σε έναν άλλο με τρόπους που φαίνονται τυχαίοι, δείχνει πως ο Ιστός δεν έχει ένα πραγματικό κέντρο θεμελιώδους σημασίας, μια συγκεκριμένη αρχή και ένα τέλος. Επίσης, οι διασυνδέσεις στο εσωτερικό του δεν υπάγονται κατ' ανάγκη σε κάποια ταξινομική λογική. Στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ειδικότερα, όπου συγκροτούνται και αλληλεπιδρούν ταυτότητες και συμπεριφορές, διευκολύνεται η υβριδική αναπαραγωγή γνώσεων, ειδήσεων, πληροφοριών και ισχυρισμών σε νέους συνδυασμούς και, συχνά, η απώλεια του πλαισίου αναφοράς τους, του συγκεκριμένου.

M.C. Escher, *Relativity*

<https://moa.byu.edu/m-c-eschers-relativity/>

Δεν είναι λοιπόν παράξενο που τα φίλτρα, τα οποία «εγγυώνται» την ακρίβεια, την αξιοπιστία, την εξειδίκευση κλπ. δεν λειτουργούν στον ψηφιακό όπως λειτουργούσαν στον έντυπο κόσμο. Επίσης, οι «καθιερωμένοι» φορείς γνώσης και έρευνας υφίστανται στον Ιστό έντονο ανταγωνισμό από οργανώσεις, συλλόγους, κοινωνικούς φορείς, πολιτικούς σχηματισμούς κλπ. που αξιώνουν με μεγαλύτερη ή μικρότερη αξιοπιστία συμμετοχή στη μάχη των ιδεών και μερίδιο στην αλήθεια.

3 Reconsidering the Rhizome: A Textual Analysis of Web Search Engines as Gatekeepers of the Internet

A. Hess

Summary Critical theorists have often drawn from Deleuze and Guattari's notion of the rhizome when discussing the potential of the Internet. While the Internet may structurally appear as a rhizome, its day-to-day usage by millions via search engines precludes experiencing the random interconnectedness and potential democratizing function. Through a textual analysis of four search engines, I argue that Web searching has grown hierarchies, or "trees," that organize data in tracts of knowledge and place users in marketing niches rather than assist in the development of new knowledge.

Αυτό δεν σημαίνει, όμως, πως ο Ιστός διέπεται συνολικά από διαφάνεια και τυχαιότητα. Σε μεγάλο βαθμό, οι υπερσύνδεσμοι είναι αποτέλεσμα της σκόπιμης

εφαρμογής συγκεκριμένων αλγοριθμικών ακολουθιών. Ήδη πριν από το σκάνδαλο με τη διαρροή προσωπικών στοιχείων των χρηστών του Facebook για τη χρήση τους στην πολιτική διαφήμιση των αμερικανικών εκλογών του 2015, ο Aaron Hess τόνιζε σε ένα άρθρο του πως οι πρακτικές εμπορευματοποίησης και ελεγχόμενης πρόσβασης των μεγάλων εταιρειών διαδικτυακής αναζήτησης οικειοποιήθηκαν σε μεγάλο βαθμό τη λειτουργία του διαλόγου, της διάδοσης της γνώσης αλλά και της διαφωνίας στο πλαίσιο του Παγκόσμιου Ιστού. Έτσι περιθωριοποιήθηκαν οι δικτυακοί τόποι έκφρασης κριτικής και αμφισβήτησης, ενώ οργανώθηκαν συγκεκριμένα «προφίλ» συμπεριφοράς και προτιμήσεων των χρηστών, τα οποία προκαταλαμβάνουν τις επιλογές τους και δρουν ως αδιαφανή φίλτρα στην αναζήτηση και πρόσβαση σε πληροφορία και γνώση.

Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, πως οι «πλαστές ειδήσεις» χρησιμοποιούνται σκόπιμα ως όπλο για στρατηγικό όφελος από κάθε λογής κέντρα πολιτικής εξουσίας, καθώς την ίδια στιγμή εκείνοι που τις παράγουν και τις διασπείρουν κατηγορούν τον αντίπαλο για τις πρακτικές που ακολουθούν οι ίδιοι. «Fake news» είναι πάντα αυτά που ισχυρίζεται και διακινεί ο άλλος.

Political Elites' Use of Fake News Discourse Across Communications Platforms

KATE FARHALL
RMIT University, Australia

ANDREA CARSON
La Trobe University, Australia

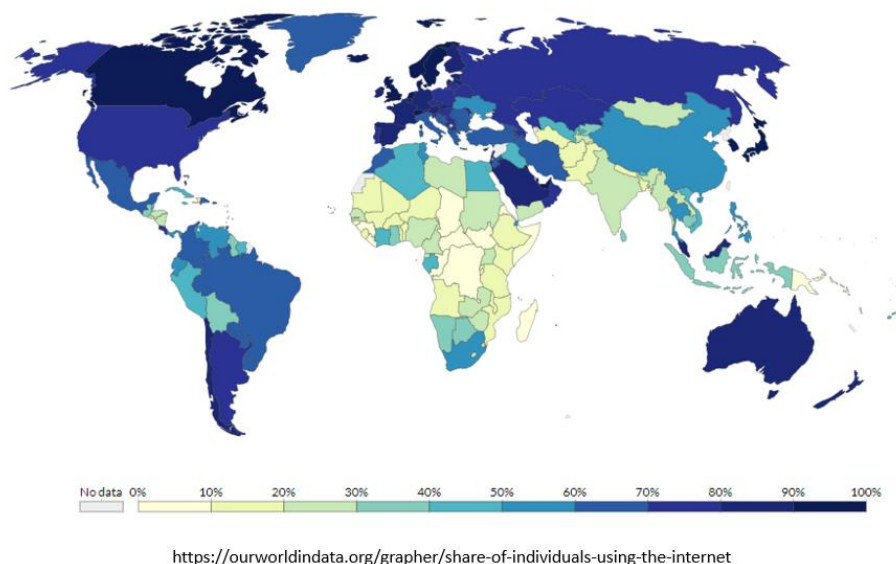
SCOTT WRIGHT
The University of Melbourne, Australia

ANDREW GIBBONS
The University of Texas at Austin, USA

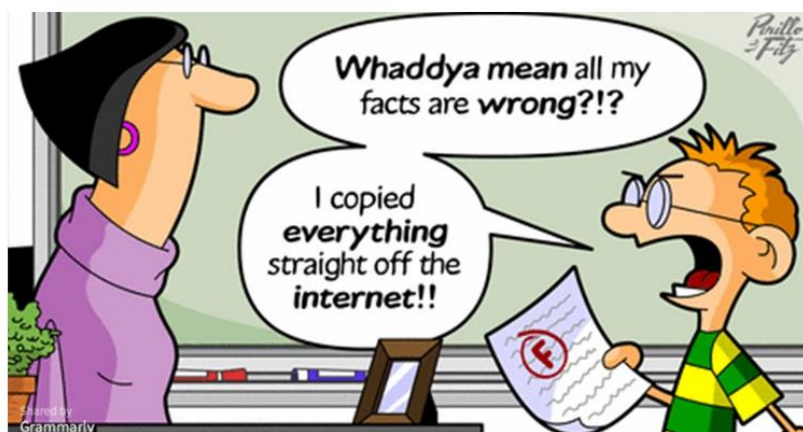
WILLIAM LUKAMTO
The University of Melbourne, Australia

Την ίδια στιγμή, βέβαια, ο Παγκόσμιος Ιστός παραμένει μια ανεξάντλητη πηγή επικοινωνίας και γνώσης. Μάλιστα το γεγονός ότι διαθλά όλες τις αντιφάσεις, τις ρωγμές και τις διαμάχες της εποχής μας τον καθιστά ακόμα περισσότερο απαραίτητο για τη διαμόρφωση κριτικής σκέψης. Κι αυτό είναι το σημείο που θα ήθελα να τονίσω. Ότι η κατάσταση εκπαιδευτικών σεναρίων που προϋποθέτουν πως οι εκπαιδευόμενοι

αναζητούν, επιλέγουν και αξιολογούν υλικό από τον Παγκόσμιο Ιστό δεν εξυπηρετεί μονάχα τη μάθηση στο εκάστοτε αντικείμενο. Αλλά επίσης συμβάλλει με μοναδικό τρόπο στην απόκτηση ψηφιακών δεξιοτήτων που είναι ίσως το ίδιο, αν όχι περισσότερο σημαντικές από την κατανόηση του τάδε ή δείνα φαινομένου.

Στην εικόνα βλέπουμε έναν χάρτη που εικονογραφεί το λεγόμενο «ψηφιακό χάσμα», δηλαδή τις παγκόσμιες ανισότητες ως προς τη δυνατότητα πρόσβασης στον Ιστό. Τα διαφορετικά χρώματα αναπαριστούν το ποσοστό του πληθυσμού μιας χώρας που έχει πρόσβαση στον Ιστό με βάση τα στοιχεία του 2016. Οι χώρες της κεντρικής Αφρικής, όπως ίσως θα περίμενε κανείς, βρίσκονται στις τελευταίες θέσεις. Όμως η πρόσβαση στον Ιστό δεν είναι με κανένα τρόπο ταυτόσημη με την ανάπτυξη δεξιοτήτων για την γνωσιακή αξιοποίηση των δυνατοτήτων του.

<https://assignmentessayhelp.com/students-plagiarize-solutions/>

«Τι εννοείτε λέγοντας πως τα στοιχεία μου είναι λάθος; Αφού τα αντέγραψα όλα από το Ίντερνετ!» λέει ο μικρός της γελοιογραφίας. Πράγματι, το copy-paste, μια νέα μορφή λογοκλοπής, έχει προσλάβει τεράστιες διαστάσεις σε όλες της βαθμίδες της εκπαίδευσης (και όχι μόνο σ' αυτήν), με αποτέλεσμα να έχουν αναπτυχθεί ιδιαίτερα προγράμματα λογισμικού για την ανίχνευσή της, όπως αυτό που βλέπουμε στη διαφάνεια.

Preventing Plagiarism

Explore the resources below to learn about the different forms of plagiarism, why students plagiarize, and more.

- Infographic: The Plagiarism Spectrum**
The Plagiarism Spectrum identifies ten types of plagiarism based on findings from a worldwide survey of nearly 900...
- Webinar: How to Interpret a Turnitin Similarity Report**
Wednesday 21 February 2018
In this webcast, Dr. Ann Rogerson, Senior Lecturer in the Faculty of...
- Blog: Cultural Differences in Plagiarism**
How students from diverse backgrounds bring different perspectives on plagiarism to the classroom

<https://www.turnitin.com/solutions/plagiarism-prevention>

Τις πιο πολλές φορές, ωστόσο, οι εκπαιδευτικοί ακολουθούν μια πολύ πιο απλή μέθοδο. Πρώτον, εντοπίζουν το κείμενο που φαίνεται ύποπτο ως αποτέλεσμα λογοκλοπής, επειδή δεν ταιριάζει με το προφίλ του συγκεκριμένου μαθητή, ή επειδή διακόπτει τη ροή του λόγου στην εργασία του. Δεύτερον, βάζουν σε εισαγωγικά το επίμαχο κείμενο από την εργασία του μαθητή και πραγματοποιούν αναζήτηση σε κάποια από τις μηχανές αναζήτησης του ιστού. Πολύ συχνά, εντοπίζουν την πηγή σε κάποιο λήμμα της Wikipedia.

Υπάρχει, βέβαια, και ένα δεύτερο ενδεχόμενο: να έχει παραθέσει ο μαθητής την πηγή του αποσπάσματος. Τότε δεν πρόκειται ακριβώς για λογοκλοπή, αλλά το αποτέλεσμα συχνά είναι το ίδιο: η εργασία γίνεται συμπίλημα από επικολλημένα αποσπάσματα με ή χωρίς αναφορά στην πηγή τους.

Όμως πόσο διαφορετικό είναι αυτό από εκείνο που καλούνται έμμεσα να κάνουν οι μαθητές στις πανελλήνιες εξετάσεις;

Αν παραθέσουν αποστηθισμένα αποσπάσματα από το διδακτικό βιβλίο στην απάντηση ενός ερωτήματος δεν κάνουν και πάλι ένα διανοητικό copy-paste; Δεν δημιουργεί αυτό την εντύπωση πως η επιτυχία του διδύμου αντιγραφή/επικόλληση εξαρτάται μόνον από το αν ασκείται σε «εγκεκριμένες» ή «μη εγκεκριμένες» πηγές;

Ένα άλλο ζήτημα που πρέπει να θιχτεί εδώ είναι το ότι συχνά συγχέουμε τις ψηφιακές δεξιότητες με την ευκολία χρήσης συγκεκριμένων ψηφιακών εφαρμογών. Η ευκολία που μπορεί να έχει κάποιος στη χρήση κοινωνικών δικτύων δεν σημαίνει καθόλου ότι την ίδια στιγμή είναι σε θέση να ανασύρει και να χειριστεί πηγές πληροφορίας και γνώσης, χαρακτηριστικό που η UNESCO –πολύ σωστά– θεωρεί ως τον πιο κρίσιμο παράγοντα της ψηφιακής δεξιοσύνης.

What are digital skills?

Digital skills are defined as a range of abilities to use digital devices, communication applications, and networks to access and manage information. They enable people to create and share digital content, communicate and collaborate, and solve problems for effective and creative self-fulfillment in life, learning, work, and social activities at large.

Entry-level digital skills, meaning basic functional skills required to make basic use of digital devices and online applications, are widely considered a critical component of a new set of literacy skills in the digital era, with traditional reading, writing, and numeracy skills.

At the advanced spectrum of digital skills are the higher-level abilities that allow users to make use of digital technologies in empowering and transformative ways such as professions in ICT. Major digital transformations such as Artificial Intelligence (AI), machine learning, big data analytics, change skills requirements and, in turn, impact capacity building and skills development for the 21st century digital economy.

To thrive in the connected economy and society, digital skills must also function together with other abilities such as strong literacy and numeracy skills, critical and innovative thinking, complex problem solving, an ability to collaborate, and socio-emotional skills.

<https://en.unesco.org/news/digital-skills-critical-jobs-and-social-inclusion>

Πιστεύω πως τα εκπαιδευτικά σενάρια που αξιοποιούν ψηφιακό και ψηφιοποιημένο υλικό –ιδιαίτερα εκείνα που προϋποθέτουν την αναζήτηση υλικού από τον Παγκόσμιο Ιστό- προσφέρονται ιδιαίτερα τόσο για την αξιοποίηση του Ιστού ως πηγής γνώσης, όσο και για την ανάπτυξη κριτικών στάσεων και συμπεριφορών σε ό,τι αφορά την πλοήγηση στον Ιστό (και όχι μόνον). Στην πορεία αυτή, νομίζω πως μπορούν να μας καθοδηγήσουν δύο έννοιες-κλειδιά: ο ερευνητής και ο ρεπόρτερ.

Στην έρευνα τη μεγαλύτερη ίσως σημασία έχει η διατύπωση του ερωτήματος, δηλαδή ενός ερωτήματος που οδηγεί στην ανάπτυξη επιχειρημάτων βάσει στοιχείων, αποφεύγει τη μεροληψία, και επικεντρώνεται σε ένα συγκεκριμένο θέμα.

Ως προς τον ρεπόρτερ, σταχυολογώ από τον Ηθικό Κώδικα της Society of Professional Journalists των ΗΠΑ, ο οποίος επικεντρώνεται στον έλεγχο και τη διασταύρωση των πηγών πληροφορίας, στη διαφάνεια στη χρήση τους, στην αποφυγή

της παραμόρφωσης και υπεραπλούστευσης, στον έλεγχο των ισχυρών και τη δέσμευση στην εκπροσώπηση των αδύναμων, και, βέβαια, στον κριτικό έλεγχο του εαυτού και του τρόπου με τον οποίο αυτός παρεμβαίνει στην παρουσίαση των στοιχείων.

- Take responsibility for the accuracy of their work. Verify information before releasing it. Use original sources whenever possible. 📄

- Provide context. Take special care not to misrepresent or oversimplify in promoting, previewing or summarizing a story. 📄

- Identify sources clearly. The public is entitled to as much information as possible to judge the reliability and motivations of sources. 📄

- Be vigilant and courageous about holding those with power accountable. Give voice to the voiceless. 📄

- Avoid stereotyping. Journalists should examine the ways their values and experiences may shape their reporting. 📄

- Never deliberately distort facts or context, including visual information. Clearly label illustrations and re-enactments. 📄

<https://www.spj.org/ethicscode.asp>

- Never plagiarize. Always attribute. 📄

Όσο αφηρημένα κι αν ακούγονται αυτά, νομίζω πως μπορούν να βοηθήσουν στην κινητοποίηση μιας μαθητικής συμπεριφοράς έρευνας, τεκμηριωμένης διασταύρωσης, ευθύνης και κριτικής σκέψης. Ας εξετάσουμε ένα παράδειγμα «μικροσεναρίου».

Το παράδειγμα αφορά την κηδεία του Κωστή Παλαμά στις 28 Φεβρουαρίου 1943 που μετατράπηκε σε μια αυθόρμητη μεγάλη αντικατοχική εκδήλωση. Η αναζήτηση υλικού από τον Παγκόσμιο Ιστό υπό την καθοδήγηση του εκπαιδευτικού θα μπορούσε να βοηθήσει τους μαθητές να αξιολογήσουν τα αποτελέσματα που τους ανασύρει η αναζήτηση ανάλογα με τη διατύπωση του ερωτήματος («Κωστής Παλαμάς» ή «κηδεία Παλαμά» ή και τα δύο;) και, μετά από έρευνα και διασταύρωση, να καταλήξουν στην επιλογή τεκμηριωμένου υλικού, κειμενικού και οπτικού/οπτικοακουστικού.

Σπύρος Βασιλείου, *Η ταφή του Παλαμά, Νέα Εστία ΛΔ'* (τεύχος 397), Χριστούγεννα 1943.

Η εργασία αυτή, που δεν είναι καθόλου απλή ή αυτονόητη, θα έδειχνε τα εξής:

1. Ότι πολύ ψηλά στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων είναι δικτυακοί τόποι ειδησεογραφικών εταιρειών που φιλοξενούν ανυπόγραφα ιστορικά αφιερώματα ανακυκλώνοντας κείμενα και εικόνες χωρίς τεκμηρίωση.

2. Ότι εξίσου ψηλά βρίσκονται δικτυακοί τόποι τόνωσης του εθνικού αισθήματος που ενδιαφέρονται μάλλον για καλολογικές κορώνες παρά για την αξιόπιστη περιγραφή των γεγονότων.

3. Ότι ένα από τα δύο πρώτα αποτελέσματα των αναζητήσεων, το λήμμα «Κωστής Παλαμάς» της Wikipedia είναι μεν ανυπόγραφο αλλά περιλαμβάνει τεκμηρίωση εικόνων και παραπομπές, ωστόσο οι εν λόγω παραπομπές δεν είναι οι πλέον κατάλληλες, καθώς στέλνουν τον χρήστη στα λήμματα για τον Παλαμά από την Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας και την Encyclopedia Britannica αντί σε ελληνικές πηγές που είναι πολύ πλουσιότερες.

4. Ότι το δεύτερο εκ των πρώτων αποτελεσμάτων της αναζήτησης, το αφιέρωμα στην κηδεία του Παλαμά του δικτυακού τύπου – ιστορικού αλμανάκ sansimera.gr περιέχει, όπως τόσα άλλα, ανυπόγραφο κείμενο χωρίς παραπομπές ή βιβλιογραφία και ατεκμηρίωτες εικονικές πηγές.

ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΑ

Κωστής Παλαμάς: 5 πράγματα που πρέπει να ξέρεις για τον σπουδαίο ποιητή και λογοτέχνη

Η απειροεργία του Κωστή Παλαμά στα ελληνικά κείμενα υπήρξε τεράστια. Ανοίχτηκε σημαντικό του πεδίο με την εμφάνισή του στα έθνη της θανατοφύλαξης της λογοτεχνίας μας παράδοσης, από τον Τζερμό και τον Ρωσικό τον Μολοδό, ως τον Κλάδο, τον οποίο καθήκονα, και το θετικό του κέρδη. Παράλληλα, έδωσε ένα τεράστιο λογοτεχνικό άνοιγμα προς τη λογοτεχνία της Επανάστασης, μεταδίδοντας την πάλη του με τις σύγχρονες ρεύματα του Παζαντισμού, του Σαμφουλισμού και του Ρεαλισμού. Με αγνό ασυνείδητο ιδεολογικό και ηθικό λογικό έννοι, ο Παλαμάς θεμελίωσε μια αθάνατη εποχή κι έγινε διάδοχος στις νεότερες γενιές. Δίκαιο, λοιπόν, θεωρούμε, ύστερα από τον Διονύσιο Σολωμό, ο διεύθυνος εθνικός μας ποιητής.

Πηγή: SeaSlovakia.gr

Πηγή: ΠΑΛΑΜΑ

Εκδόση: ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΩΝ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Παράλληλα, όμως, η αναζήτηση θα αναδείκνυε μετά από προσεκτική έρευνα τους δικτυακούς τόπους που παρέχουν τεκμηριωμένη και ενδιαφέρουσα πληροφορία για την κηδεία του Παλαμά, όπως το Φωτόδεντρο, το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, η μηχανή αναζήτησης SearchCulture του Ελληνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης και το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

http://photodentro.edu.gr/cultural/r/8526/6334

http://eliaserver.elia.gr:8080/ielia/rec.aspx?id=420373

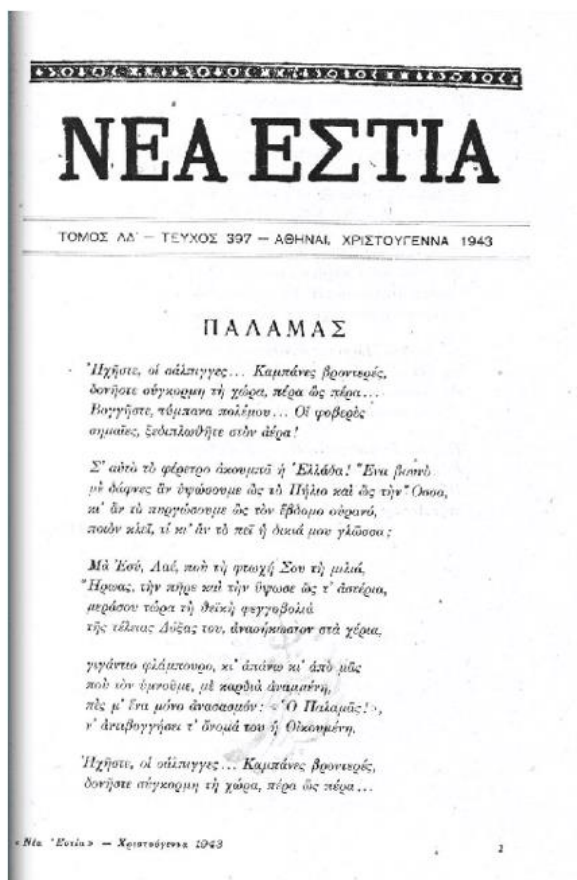
https://www.searchculture.gr/aggregator/edm/pandektis_glossora/000085-10442_67110

https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/biography.html?cond_id=7#content

Μέσω αυτών των δικτυακών τόπων, ιδιαίτερα του εξαιρετικά τεκμηριωμένου λήμματος για τον Παλαμά από το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, ο μαθητής θα μπορούσε

να μάθει να αναπροσαρμόζει το ερώτημά του και να στοχεύει σε νέες πηγές γνώσης που δεν είχε ανακαλύψει μέχρι τώρα.

Ένα παράδειγμα είναι το αφιέρωμα της *Νέας Εστίας* στον Παλαμά, ψηφιοποιημένο ολόκληρο από το Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, που δεν εμφανιζόταν καν στα αποτελέσματα της αναζήτησης του Google. Το εξώφυλλο κοσμεί το ποίημα που απάγγειλε ο Σικελιανός μπροστά στο φέρετρο του Παλαμά, ποίημα που ταυτίστηκε με την αντικατοχική διάθεση του συγκεντρωμένου πλήθους.

Ένα άλλο παράδειγμα είναι το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ). Η αναζήτηση υλικού για την κηδεία του Παλαμά από το ψηφιοποιημένο φωτογραφικό αρχείο του ΕΛΙΑ μπορεί να αποτελέσει αφορμή για ένα γοητευτικό παιχνίδι τεκμηρίωσης. Οι δύο σχετικές φωτογραφίες του ΕΛΙΑ συνοδεύονται από τον αποδιδόμενο τίτλο «Κηδεία Κωστή Παλαμά (;)» και απεικονίζουν πλήθος κόσμου στο Σύνταγμα να ακολουθεί πομπή με φέρετρο. Στη δεύτερη, μάλιστα, διακρίνεται και ένα πλακάτ.

	Αριθμός Τίτλος Τίπος Χρονιά Αρχειοθήκη Παραπομπή Θέμα Διακριτικός Κωδικός ταχυδρομίου	Καθίστο Κισσρέ Παλαμά (C) 00000 1943 C ΠΡΩΤΟΠΡΩΤΟ ΚΙΣΣΡΕΝΟΝ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ Συνταγματικό κείμενο στο Σύνταγμα, διακρίση φύλαξη ΕΠΙΣΚΕΦΗ ΚΑΤΟΧΗ / ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ Επισκοπή Κισσρέν Φωτογραφία Α/να Στάβου 26 Στάβ Παλαιόλου, τμή. 22-208 03.5.4643
	Αριθμός Τίτλος Τίπος Χρονιά Αρχειοθήκη Παραπομπή Θέμα Διακριτικός Κωδικός ταχυδρομίου	Καθίστο Κισσρέ Παλαμά (C) 00000 1943 C ΠΡΩΤΟΠΡΩΤΟ ΚΙΣΣΡΕΝΟΝ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ Συνταγματικό κείμενο στο Σύνταγμα, διακρίση φύλαξη ΕΠΙΣΚΕΦΗ ΚΑΤΟΧΗ / ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ Επισκοπή Κισσρέν Φωτογραφία Α/να Στάβου 26 Στάβ Παλαιόλου, τμή. 22-208 03.5.4643

<http://eliaservocellia.org.gr:8080/iscellia/vec.aspx>

Όπως μαθαίνουμε, ο Παλαμάς κατοικούσε τότε στην Πλάκα. Μήπως η πομπή μετέφερε το φέρετρο μέσω Συντάγματος (κάνοντας δηλαδή παράκαμψη) στο Πρώτο Νεκροταφείο, όπου έγινε η ταφή; Οι μαρτυρίες, ωστόσο, δίνουν άλλη εικόνα, και μιλούν για τη συγκέντρωση ανθρώπων κατευθείαν στο Πρώτο Νεκροταφείο. Τότε ποιο γεγονός απεικονίζουν οι φωτογραφίες;

Τέτοιες απορίες μπορούν να τροφοδοτήσουν δημιουργικά τη φαντασία και να εισαγάγουν τα παιδιά στη λογική της έρευνας και της παραγωγής νέας γνώσης. Θα μπορούσε μάλιστα να φανταστεί κανείς μια επίσκεψη των παιδιών με τον καθηγητή τους στο ΕΛΙΑ, όπου οι ερευνητές και αρχειονόμοι θα τους μιλούσαν για τη λογική της ταυτοποίησης και της τεκμηρίωσης.

Παράλληλα, οι απορίες αυτές μπορούν να οδηγήσουν σε μια συμπληρωματική έρευνα τεκμηρίων για την παισιώση της κηδείας του Παλαμά στο συγκεκριμένο της εποχής, με αφορμή το υλικό δικτυακών τόπων όπως το «Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα» του Ελεύθερου Πανεπιστημίου του Βερολίνου και του ΕΚΠΑ, όπου η κηδεία τοποθετείται σε ένα περιβάλλον έκρηξης αντικατοχικών και αντιστασιακών εκδηλώσεων. Λίγες μέρες αργότερα, στις 5 Μαρτίου 1943, οργανώθηκε η δεύτερη γενική απεργία που συνοδεύτηκε από μεγάλη διαδήλωση ενάντια στην πολιτική επιστράτευση. Παράλληλα, τις ίδιες μέρες οργανώθηκαν συστηματικά οι διώξεις των Εβραίων της Ελλάδας, για να καταλήξουν στον εκτοπισμό στα στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Φεβρουάριος 1943

Ίδρυση της "Ενιαίας Πανελλαδικής Οργάνωσης Νέων" (ΕΠΟΝ). Στάση στις ελληνικές δυνάμεις της Μέσης Ανατολής (23 Φεβρουαρίου)

Η κηδεία του ποιητή Κωστή Παλαμά εξελίσσεται σε αντικατοχική εκδήλωση (27 Φεβρουαρίου)

Φεβρουάριος 1943

Αρχή της εφαρμογής των αντισημιτικών «Νόμων της Νυρεμβέργης» στη Θεσσαλονίκη. Οι Εβραίοι της πόλης υποχρεούνται να συγκεντρωθούν στα δύο γκέτο που ορίζονται από τους Γερμανούς και να φέρουν το κίτρινο άστρο του Δαβίδ. Τους απαγορεύεται η χρήση του τηλεφώνου και των μέσων δημόσιας μεταφοράς, καθώς και η άσκηση επαγγέλματος. Αρχίζουν οι προετοιμασίες για τον εκτοπισμό τους με την άφιξη των Αλόις Μπρούνερ (Alois Brunner) και Ντήτερ Βισλιτσένυ (Dieter Wisliceny). Στη Θεσσαλονίκη υπηρέτησε, ως αξιωματικός της Βέρμαχτ, και ο Κουρτ Βαλντχάιμ, μετέπειτα Καγκελάριος της Αυστρίας και Γ.Γ. του Ο.Η.Ε. Αρχίζει ο σχεδιασμός του εκτοπισμού των Εβραίων της Βουλγαρικής Ζώνης Κατοχής.

04.03.1943

Ομαδική σύλληψη και εκτοπισμός των Εβραίων της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης από τους Βουλγάρους

05.03.1943

Μεγάλη διαδήλωση στην Αθήνα κατά της πολιτικής επιστράτευσης. Πολλοί νεκροί και τραυματίες

<http://www.occupation-memories.org/deutsche-okkupation/zeitleiste/index.html>

Αναφέρθηκα λίγο πιο πριν στις μαρτυρίες. Ανάμεσα στα αποτελέσματα που ανασύρει το Google στην αναζήτηση «Κηδεία Παλαμά» εμφανίζεται ένα βίντεο από το YouTube με τον τίτλο «Μαρτυρίες: Η κηδεία του Παλαμά».

The screenshot shows a Google search interface with the query 'κηδεία παλαμα'. The search results are filtered to YouTube. The first result is a video titled 'η κηδεία του Κωστή Παλαμά - YouTube' uploaded by Hristos papadimitriou on Jan 24, 2014. The second result is a video titled 'Μαρτυρίες: Η Κηδεία του Παλαμά - YouTube' uploaded by Nick Nabucco on Sep 17, 2018. The interface includes navigation tabs for All, Images, News, Videos, Maps, and More, along with search and settings icons.

https://www.google.com/search?biw=1920&bih=969&tbm=vid&ei=IC2PX9vMnKfjkgXVy4uwDw&q=%CE%BA%CE%B7%CE%B4%CE%B5%CE%B9%CE%B1+%CF%80%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CE%BC%CE%B1&oq=%CE%BA%CE%B7%CE%B4%CE%B5%CE%AF%CE%B1+%CF%80%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CE%BC%CE%AC+&gs_l=psy-ab.1.0.0i22i30k1l2.9427.9427.0.10916.1.1.0.0.0.131.131.0j1.1.0...0...1c.1.64.psy-ab..0.1.130...0.MRdBjHY8bxU

Το βίντεο έχει φορτωθεί από τον χρήστη χωρίς κάποια τεκμηρίωση. Μια αναζήτηση στο ψηφιοποιημένο αρχείο της ΕΡΤ δείχνει ότι πρόκειται για ντοκιμαντέρ παραγωγής της από το 1994, διάρκειας περίπου 45 λεπτών.

MARTYRIΕΣ

Η ΚΗΔΕΙΑ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ
0000026807

Σειρά ντοκιμαντέρ που παρουσιάζει μαρτυρίες προσώπων που έζησαν ιστορικά γεγονότα. Στο συγκεκριμένο επεισόδιο οι ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΙΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΝΤΟΥΜΑΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΥΝΑΔΙΝΟΣ και ΜΑΝΟΛΗΣ ΜΕΓΑΛΟΚΟΝΟΜΟΣ περιγράφουν τη συγκλονιστική μέρα της ταφής του ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ στις 28 Φεβρουαρίου 1943.

<https://archive.ert.gr/26807/>

Αντιγράφο από την περιγραφή του τεκμηρίου όπως παρουσιάζεται στον δικτυακό τόπο της ΕΡΤ, που είναι αρκετά ακριβής: «Σε αυτό το επεισόδιο της σειράς «Μαρτυρίες» τέσσερεις άντρες, οι Δημήτρης Σιατόπουλος, Γιώργος Ντούμας, Δημήτρης Συναδινός και Μανόλης Μεγαλοκονόμος, περιγράφουν τη συγκλονιστική μέρα της ταφής του Κωστή Παλαμά στις 28 Φεβρουαρίου 1943. Η αφήγησή τους εκτείνεται από τη στιγμή της ανακοίνωσης του θλιβερού νέου μέχρι τα γεγονότα που ακολούθησαν ως την ταφή του μεγάλου ποιητή».

Οι μαρτυρίες από το ντοκιμαντέρ της ΕΡΤ μπορούν με τη σειρά τους να οδηγήσουν σε νέες αναζητήσεις παρόμοιου υλικού που αναφέρεται στην κηδεία του Παλαμά. Ένα αποτέλεσμα στοχευμένης αναζήτησης στον Ιστό οδηγεί σε ένα πρόσφατο πρόγραμμα προφορικής ιστορίας στον Δήμο Χαλανδρίου που κατέληξε στην εκτύπωση (και ψηφιακή παρουσίαση) ενός τόμου επεξεργασμένων μαρτυριών με τίτλο

Η δεκαετία του 40 και οι Χαλανδραίοι, που επιμελήθηκε η Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Δήμου Χαλανδρίου.

Η ΚΗΔΕΙΑ
ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ
ΠΑΛΑΜΑ

Στις 27 Φεβρουαρίου του 1943 πεθαίνει ο Κωστής Παλαμάς. Την επομένη η κηδεία του μετατρέπεται αυθόρμητα σε αντικατοχική διαδήλωση και πλήθος κόσμου πλημμυρίζει το Α' Νεκροταφείο Αθηνών. Οι ποιητές Σωτήρης Σκίπης και Άγγελος Σικελιανός τον αποχαιρετούν με ποιήματά τους. "Σ' αυτό το φέρετρο ακουμπά η Ελλάδα...".

Ο Φώτης Νόμπελης ήταν παρών στην κηδεία του Κωστή Παλαμά.

Στον θάνατο του Παλαμά μαζεύτηκε τόσος πολύς κόσμος που αναγκάστηκε να φύγω, να πάω λίγο πίσω, εκεί που ήταν η είσοδος του καφενείου. Στην περίπτωση του Παλαμά πραγματικά το χάρηκα. Αυτοί που κρατάγανε το φέρετρο ήταν ένας της τελευταίας τάξεως του πανεπιστημίου και οι άλλοι τρεις, μεγάλοι των γραμμάτων μας. Πρώτος μίλησε ο Σκίπης. Σκεπάστηκε η φωνή του Σκίπη, μπροστά στο ποίημα του Σικελιανού ξεχάστηκε. Τη φωνή του Σικελιανού, την ακούω ακόμα. Ένας Γερμανός κατέθεσε ένα στεφάνι, είχε εντολή από τον Χίτλερ, τον είδα καθαρά, πολύ πλούσιο στεφάνι. Λίγο παρακάτω, ήτανε

έφιπποι Ιταλοί. Πήγα με τον πατέρα. Μου είπε "δεν είδες με ποιά μιλούσα;". Ήτανε η Κοτοπούλη.

Από την κηδεία του Κωστή Παλαμά

<https://fliphtml5.com/twgbc/exci>

Η παρακολούθηση των μαρτυριών, βιντεοσκοπημένων ή μεταγραμμένων σε κείμενο, πλουτίζει με γόνιμο τρόπο την εμπειρία της αναζήτησης και ανάσυρσης υλικού σε αυτό το μικρό εκπαιδευτικό σενάριο έρευνας και –ας πούμε– ρεπορτάζ. Μπορεί, με την κατάλληλη βοήθεια από τον διδάσκοντα, να δείξει τη διαδρομή από το γεγονός στη μνήμη κι από εκεί στη διαρκή ανατροφοδότηση και αναπαράσταση. Με αφορμή τις μαρτυρίες, οι μαθητές μπορούν να ανατρέξουν και πάλι στο υλικό που έχουν συλλέξει και να το συγκρίνουν με τα λεγόμενα των ομιλητών, να διαπιστώσουν ταυτίσεις, κενά, συμπληρώσεις.

Με την ολοκλήρωση, λοιπόν, του εκπαιδευτικού σεναρίου, οι μαθητές έχουν διαγράψει έναν κύκλο έρευνας που δεν τους έχει μόνο βοηθήσει να καταλάβουν τις μέρες εκείνες του 1943, αλλά και την διαδρομή από τότε μέχρι την εποχή τους την ίδια. Από το γεγονός στη μνήμη και την ιστορία, από την αποτύπωση στην τεκμηρίωση. Και επιπλέον: τους έχει δείξει μια μέθοδο να διατυπώνουν ερωτήματα στον Παγκόσμιο Ιστό και να παίρνουν αξιόπιστες απαντήσεις αξιολογώντας, διασταυρώνοντας και συγκρίνοντας, χτίζοντας έτσι γνώση από το υλικό που στον Ιστό υποβιβάζεται σε ισότιμα και εναλλάξιμα θραύσματα πληροφορίας.

Αναφέρθηκα εδώ σε ένα μάλλον ανώδυνο παράδειγμα σεναρίου, υπό την έννοια ότι η κηδεία του Παλαμά δεν έχει φορτιστεί, όπως συμβαίνει συχνά, από αντιμαχόμενες αναγνώσεις που εκφράζονται με βιαιότητα στη δημόσια σφαίρα του Παγκόσμιου Ιστού. Σκεφτείτε την αναζήτηση υλικού για ζητήματα όπως οι σχέσεις χριστιανισμού και ισλάμ, Ο Εμφύλιος Πόλεμος, η Μικρασιατική Καταστροφή, ή – ακόμα περισσότερο– η προσφυγιά και η μετανάστευση. Επιπλέον, κανείς δεν χρησιμοποίησε –εξ όσων γνωρίζω– την κηδεία του Παλαμά για να διατυπώσει εξωφρενικές απόψεις συνωμοσιολογίας και συγκάλυψης της αλήθειας από αόρατες εξουσίες, όπως έχει γίνει για τόσα άλλα γεγονότα. Πιστεύω, ωστόσο, ότι παραδείγματα σαν αυτό που παρουσίασα προσφέρονται ιδιαίτερα για να αρχίσει κάποιος να κατακτά τη μέθοδο να κρίνει, να αξιολογεί και να μαθαίνει σε ένα περιβάλλον προσομοίωσης του πραγματικού κόσμου, δηλαδή στον Παγκόσμιο Ιστό, με τον πλούτο και με τους κινδύνους του. Και επειδή ακριβώς η ιεράρχηση της γνώσης και των φορέων της τώρα πια δεν είναι αυτονόητη, η κατάκτηση μιας κριτικής μεθόδου για τη συγκρότηση της γνώσης βρίσκεται, νομίζω, στην καρδιά της έννοιας του πολίτη. Και, αν θέλετε, στην καρδιά ενός ανανεωμένου οράματος χειραφέτησης.